

VITIA TOTIUS CIVITATIS CORRIGERE

A leges sumptuariae egyes kérdései a római jogban

ERDŐDY János
egyetemi docens (PPKE JÁK)

1. Bevezető gondolatok

Az ókori Rómában *leges sumptuariae* volt azoknak a törvényeknek az elnevezése, amelyek a köztársaság,¹ illetőleg bizonyos fokig a principátus idején igyekeztek valamilyen módon korlátok közé szorítani az élet különböző területein megjelenő luxust (*sumptus*, illetőleg *sumtus*).² A köztársaság³ és a korai principátus korának fényűzést korlátozó törvényei kapcsán több olyan érdekes kérdés is felmerülhet, amelyek jogi szempontú vizsgálódásra is számot tarthatnak, jóllehet a vonatkozó szekundér irodalomban elsődlegesen a történettudományi megközelítés dominál. Ami a lehetséges kérdésfelvetéseket illeti, már a kezdet kezdetén érdemes lehet rámutatni, hogy magánjogi szempontból a téma kurrens taglalása irányulhat ezeknek a szabályoknak a tulajdon korlátaiként való számbavételére. A jogtudományi szekundér irodalom jellemzően ebben a szellemben dolgozza fel a témát.⁴ Minden kétségen felül áll

¹ Megjegyzendő, hogy már a *Leges regiae* és a XII táblás törvények is tartalmaztak olyan rendelkezéseket, amelyek gátat szabtak a hivalkodó fényűzésnek – ezekről a későbbiekben kifejezetten szó esik.

² Vö. ABRAHAM BOXMAN: *Dissertatio antiquario-juridica inauguralis de legibus Romanorum sumptuariis*. L. Herdingh et fil., 1816. 7: „Definiuntur Leges Sumptuariae, quod sint eae, quae sumtibus quibusdam civium modum statuunt [...]”; EMANUELA SAVIO: Intorno alle leggi sumtuarie Romane. *Aevum*, Anno 14, Fasc. 1 (1940) 174.; ADOLF BERGER: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. New Jersey, The Lawbook Exchange Ltd., 2010. s. v. „Sumptus”. Fontos megjegyezni, hogy mainapság minden, a túlzó luxust bármely formában is korlátozó rendelkezést ide sorolunk, amíg a római felfogás ennél szűkebb volt – legalábbis ezt támasztják alá a Gellius-tól és Macrobiustól származó primér források. Ld. még ERNST BALTRUSCH: *Regimen morum. Die Reglementierung des Privatlebens der Senatoren und Ritter in der römischen Republik und frühen Kaiserzeit*. München, C. H. Beck, 1989. 40–41.

³ Ekként kifejezetten SAVIO i. m. 174.; BALTRUSCH i. m. 43.

⁴ Vö. pl. MOLNÁR Imre – JAKAB Éva: *Római jog*. Szeged, 2004. 180.; FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2013. 18. kiad. 291. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy más hazai tankönyvben a *leges sumptuariae* nem kerülnek említésre

eme megközelítés helytállósága, hiszen az ebbe a körbe tartozó törvények tartalmukból következően eredményezik a tulajdonnal való szabad rendelkezés lehetőségének visszaszorítását, még akkor is, ha a konkrét szabályok inkább mennyiségi korlátokat állítottak fel. Már ezen a ponton szükséges ugyanakkor hangsúlyozni azt is, hogy a tulajdonnal való szabad rendelkezés elvi jelleggel megfogalmazva biztosan nem jelent meg a rómaiaknál.⁵ Ami viszont a jelenleg használatban lévő tankönyvekben olvasható megállapítást, tudniillik a *leges sumptuariae* tulajdoni korlátként való felfogásának kérdését illeti, megjegyzendő, hogy léteznek az irodalomban más megközelítési módok is: egyfelől, amelyek szerint a *leges sumptuariae* egyfajta szociális törvényhozás elemeinek tekinthetők, valamint másfelől, amelyek szabadsághatároló intézkedéseként fogják fel ezeket a törvényeket.⁶

Éppen a szekundér irodalom vizsgálata eredményez azonban egy további, a témával szorosan összefüggő problémát. Egyáltalán mit tekinthetünk *lex sumptuaria*nak?⁷ Szembeötlő ugyanis, hogy a rómaiak számára maga a kifejezés sem számított szakterminusnak, minthogy a fényűzés korlátozása kapcsán a *lex sumptuaria* mellett a *lex*

ebben a körben. Vö. BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*. Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2016. 4. kiad. 178.

- ⁵ Ebben a vonatkozásban elegendő arra utalni, hogy a tulajdon fogalma kapcsán gyakran hivatkozott „a sajátjában mindenki megteheti mindazt, amivel mást nem zavar” általános tételről megállapítható, hogy ekként bizonyosan nem forrásszerű. Más kérdés, hogy ez a tételmondat tartalmilag megfelel a Digestában egy Ulpianus-véleményben megfogalmazottaknak: „[...] *in suo enim alii hactenus facere licet, quatenus nihil in alienum immittat [...]*” (Ulp. D. 8, 5, 8, 5 [17 ad ed.]). Ez a fordulat a híres *taberna casaria* esetében jelenik meg, és láthatóan nem általánosító tartalmú, hanem a tulajdonos cselekvési lehetőségeit az *immissiók* vonatkozásában határolja be. Még azonban ezen a témakörön belül is meglehetősen konkrét tartalommal teszi mindezt, hiszen a szöveg kifejezetten a füstkieresztés, illetve a vízlevezetés példáit hozza. Vö. pl. Pietro BONFANTE: *Corso di diritto romano. La proprietà*. II, 1. Milano, Giuffrè, 1968. 361.; Schahin SEYED-MAHDAVI RUIZ: *Die rechtlichen Regelungen der Immissionen im römischen Recht und in ausgewählten europäischen Rechtsordnungen unter besonderer Berücksichtigung des geltenden deutschen und spanischen Rechts*. [Quellen und Forschungen zum Recht und seiner Geschichte 7.] Göttingen, Wallstein Verlag, 2000. 16.; Cosima MÖLLER: *Die Servituten. Entwicklungsgeschichte, Funktion und Struktur der grundstückvermittelten Privatrechtsverhältnisse im römischen Recht mit einem Ausblick auf die Rezeptionsgeschichte und das BGB*. [Quellen und Forschungen zum Recht und seiner Geschichte 16.] Göttingen, Wallstein Verlag, 2010. 272–273.
- ⁶ Ld. pl. Gianetto LONGO: *Leges sumptuariae*. In: Antonio AZARA (szerk.): *Novissimo Digesto Italiano*. IX. Torino, 1965. Ezzel kifejezetten ellentétesen Peter WYETZNER: *Sulla's Law on Prices and the Roman Definition of Luxury*. In: Jean-Jacques AUBERT – Boudewijn SIRKS (szerk.): *Speculum Iuris. Roman Law as a Reflection of Social and Economic Life in Antiquity*. Ann Arbor, University of Michigan, 2002. 15. A szociális törvényhozás jelleghez ld. Valentina ARENA: *Roman Sumptuary Legislation. Three Concepts of Liberty*. *European Journal of Political Theory*, X. (2011) 463–489.
- ⁷ Ebben a tekintetben érdekes lehet például a magistratusi játékok, vagy a gladiátorjátékok szabályozása. Utóbbi körében jó példa a Marcus Aurelius nevéhez fűzhető *SC de sumptibus ludorum gladiatorum minuendis* (Kr.u. 176.) említése, amely a gladiátorjátékokhoz kapcsolódó költségek csökkentését rendelte el. Már ezen a ponton jelezni kell, hogy a szekundér irodalom csak fenntartásokkal sorolja ezeket a szabályokat a fényűzést korlátozó törvények körébe. Az említett *senatusi* határozat kapcsán ld. BERGER i. m. s. v. „*Senatusconsultum de sumptibus ludorum gladiatorum minuendis*”; egyéb tekintetben ld. Louis ROBERT: *Les gladiateurs dans l'Orient grec*. [Bibliothèque de l'École des hautes études: Sciences historiques et philologiques] Librairie Ancienne Honoré Champion, 1940. 284.; BALTRUSCH i. m. 113., és különösen 503. sz. jegyzet.

cibaria terminusok egyaránt előfordulnak.⁸ Ez a megállapítás egyfelől az alapul szolgáló kifejezések elemzésének bemutatásához vezethet, másfelől pedig a másodlagos irodalom értékelése is lehetővé válik.

1.1 Az ókori terminológia

A *lex sumptuaria* vagy *sumtuaria* kifejezésben a jelző a *sum(p)tus* főnévből származik, amely közvetlenül a *sumo* igéből ered.⁹ Az írásmódbeli különbségnek tartalmi jelentősége nincsen. A *sum(p)tus* főnév alapvetően cselekvést jelöl: pénzköltés, kiadást jelent. Innét a főnév használata a pazarló vagy extravagáns költségek megjelölésére is.¹⁰ A Macrobius nyomán¹¹ előforduló *lex cibaria* fordulat jelzője, vagyis a *cibarius* melléknév jelöl mindent, ami étellel összefüggő; az ételt, élelmet, táplálékot jelölő *cibus*, illetőleg a csak többes számú, élelem- vagy élelmiszeradagot jelentő *cibaria* szóval áll kapcsolatban.¹² Mindebből feltehető, hogy a *lex cibaria* kifejezés inkább csak azokat a törvényeket jelöli, amelyek az asztali luxust szabályozták, amíg a *lex sumptuaria* terminus tágabban bármiféle olyan törvényi rendelkezéseket jelöl, amelyek a luxus viszsza-szorítását célozták. Ebből a szempontból nem megalapozatlan ama irodalmi megállapítás, amely alapvetően két csoportra osztja ezeket a törvényeket, az egyikbe sorolva a lakomákat féken tartó rendelkezéseket, amíg a másik körbe tartozó törvények jellemzően a ruházkodást szabályozzák, illetve bizonyos ékszerek viselését szorítják vissza.¹³

2. A *leges sumptuariae* összefoglaló áttekintése

Rövid áttekintés gyanánt érdemes lehet egyetlen táblázatba foglalni, hogy a *leges sumptuariae* témakörét részletesebben és átfogóan bemutató elsődleges szerzők, jellemzően Gellius és Macrobius, mely törvényeket sorolnak fel ebben a körben, kitérve arra is, hogy a modern vizsgálódások alapját képező mértékadó alapmunkák mely jogalkotási eredményeket tekintik fényűzést korlátozó törvényeknek.

⁸ Ld. BALTRUSCH i. m. 41.

⁹ Egidio FORCELLINI – Jacopo FACCIOLATI: *Totius Latinitatis lexicon*. Schneeburgae, Schumann, 1945.; Alfred ERNOUT – Antoine MEILLET: *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Klincksieck, 1951. s. v. „sumo”; Peter G. W. GLARE (szerk): *Oxford Latin Dictionary*. Oxford, Clarendon Press, 1968. s. v. „sumptus”. Csak ‘költés’ jelentésben szerepel FINÁLY Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002. (reprint) s. v. „sumptus”.

¹⁰ Vö. pl. Cic. Cael. 17: *Nam quod aes alienum obiectum est, sumptus reprehensi, tabulae flagitatae, videte quam pauca respondeam*. Cic. leg. 2, 25: *Quod autem pietatem adhiberi, opes amoveri iubet, significat probitatem gratam esse deo, sumptum esse removendum. Quom enim paupertatem cum divitiis etiam inter homines esse aequalem velimus, cur eam sumptu ad sacra addito deorum aditu arceamus?* Egyezően ld. BERGER i. m. s. v. „Sumptus”.

¹¹ Macrobius Sat. 3, 17, 13: *Sylla mortuo Lepidus consul legem tulit et ipse cibariam: Cato enim sumptuarias leges cibarias appellat*. Ld. még BALTRUSCH i. m. 41.; Vincent J. ROSIVACH: *The “Lex Fannia Sumptuaria of” 161 BC*. *The Classical Journal*, CII. (2006) 1.

¹² Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. h. vv.; FINÁLY i. m. s. h. vv.

¹³ Ehhez ld. ARENA i. m. 463–464. Ezzel ellentétesen, egyszersmind részletesebben is BALTRUSCH i. m. 41.

Leges sumptuariae			
Gelliusnál	Macrobiusnál	Rotondi listája	Longo listája
lex Fannia , lex Licinia , lex Cornelia sumptuaria, lex Aemilia, lex <i>Antia</i> , lex <i>Iulia Caesaris</i> és Octaviana (lex Fannia előtt említ még egy senatus consultumot)	lex Publicia lex <i>Orchia</i> , lex Fannia , lex <i>Didia</i> , lex Licinia , lex Cornelia	lex Metilia de fullonibus, lex Oppia, lex Publicia de cereis, lex Valeria Fundania de lege Oppia abroganda, lex <i>Orchia</i> , lex Fannia , lex <i>Didia</i> , lex Aemilia, lex Aufidia de feris Africae, lex Licinia , lex Duronia de lege Licinia abroganda, lex Cornelia sumptuaria, lex <i>Antia</i> , rogatio Pompeia és Scribonia, leges <i>Iuliae</i> sumptuariae lex convivialis que dicitur Tappula	lex Metilia de fullonibus, lex Oppia, lex Publicia de cereis, lex Valeria Fundania de lege Oppia abroganda, lex <i>Orchia</i> , lex Fannia , lex <i>Didia</i> , lex Aufidia de feris Africae, lex Licinia , lex Duronia de lege Licinia abroganda, lex Cornelia sumptuaria, lex <i>Antia</i> , rogatio Pompeia és Scribonia, leges <i>Iuliae</i> sumptuariae

2.1 A primér források

A fényűzést korlátozó törvények számos helyen megtalálhatóak az irodalmi forrásokban. Több más szerző mellett elsődlegesen Gellius és Macrobius említhetők, akiknek a „*Noctes Atticae*”, illetőleg a „*Saturnalia*” című munkáiban tematikusan szerepelnek ismertetések a témában, vagyis egy-egy fejezetben kifejezetten a fényűzést korlátozó törvényekkel foglalkoznak, röviden ismertetve azok tartalmát, ekként megközelítésük deskriptív jellegű. A többi primér forrás, így különösen például a Livius, Plutarkhosz, Cicero vagy éppen Dionysius Halicarnassensis tollából származó szövegek fő témája nem a *leges sumptuariae* körül forog. Vagy egy életrajz keretében, vagy történeti

¹⁴ Érdekes, hogy Rotondi adatai szerint nagyjából fele-fele arányban keletkeztek ezek a szabályok *lex*, illetve *plebiscitum* formájában, amely különbségtételnek a *lex Hortensiat* követően nincs jelentősége. Rotondi egyébként a maga részéről a *leges sumptuariae* körébe tartozó rendelkezésekre akként tekint, mint amelyek egyfajta átmenetet képeznek az adminisztratív tartalmú szabályozás és a magánjogi szabályok között („Le leggi *sumptuariae* [...] formano in certo modo il *trait-d’union* col diritto privato [...]”). Vö. Giovanni ROTONDI: *Leges publicae populi Romani*. Elenco cronologico con una introduzione sull’attività legislativa dei comizi Romani. Milano, Soc. Editrice Libreria, 1912. 73. Listájából kitűnik, hogy a primér forrásokhoz képest ő ebbe a körbe sorolja be a *lex Valeria fundaniát*, és a *lex Duroniát*, amelyek egy-egy korábbi fényűzést korlátozó törvényt (a *lex Oppiát*, illetőleg a *lex Liciniát*) helyezték hatályon kívül. Mindezek mellett pedig megemlíti még a *rogatio Pompeia sumptuariát* (K.r.e. 55) és a *rogatio Scribonia de itineribus*, feltehetően K.r.e. 50-ből – utóbbit kritikus hangvétellel, de legalábbis kérdésesen. Ld. ROTONDI i. m. 98–99. Az utóbbi kettő megjelenik Longo felsorolásában is; vö. LONGO i. m. 630. Ami egyébként a *rogatio Pompeia sumptuariát* illeti, Baltrusch a források alapján mutat rá arra, hogy Pompeius és Crassus törvényként meg nem szavazott javaslata azért volt eleve bukásra ítélve, mert az abban foglaltakat még maguk a javaslatot tevők sem tartották be. Vö. BALTRUSCH i. m. 98–99.

események évkönyvszerű ismertetésének kontextusában kerülnek említésre az egyes törvények. Ezekből a szövegekből nem ritkán jobban érződik a kritikai-értékelő hangvétel, így elrugaszkodnak a leíró jellegtől. Ennek jó példája, hogy nem egy esetben találhatunk olyan tudósításokat, amelyek egyik-másik törvénnyel kapcsolatos vitát ismertetnek, esetleg valamely fényűzést korlátozó törvény eltörlésének kérdéseit és érvelésereit mutatják be.

A kétféle primér forrástípus egymástól való elhatárolása azért is jelentős, mert Gellius és Macrobius egy nagyban-egészen teljes, vagy legalábbis arra törekvő áttekintést igyekeznek adni ezekről a törvényekről, amíg a többi szerző általi ismertetések az összkép szempontjából csupán töredékes eredményre vezetnek, hiszen csak egy-egy törvényt mutatnak be – kétségtelen ugyanakkor, hogy ezek az egyedi ismertetők jóval alaposabbak, mint Gellius vagy Macrobius beszámolóí.

Nem vitás, hogy a *leges sumptuariae* értékeléséhez vezető úton mérföldkő a szabályozások tartalmának megismerése, amely körben megnyugtatóbb eredményekre vezethet a pusztán deskriptív szemlélet. Más kérdés ugyanakkor, hogy egy következő lépésben, az értékelés során már elengedhetetlenné válnak az értékítéletet is megfogalmazó források, azonban ezek egy leíró megközelítés nélkül légiures térben mozognának.

2.2 A szekundér irodalom

A szekundér irodalomban alapjául leginkább Rotondi „*Leges publicae*” című munkája képezi, amelynek vonatkozó fejezetében az olasz romanista Boxmann és Dernburg áttekintő munkáira támaszkodva egy, a teljesség igényét felvillantó listát tár az olvasó elé.¹⁵ Ezt a listát – mint azt korábban is már láthattuk – jobbára minden, a témával foglalkozó szerző alapul veszi: ki jobban, ki kevésbé támaszkodik főleg Dernburg és Rotondi megközelítésére; míg egyes szerzők némely elemeket kihagynak, mások megtoldják a listát. Ez utóbbi azonban soha nem *l'art pour l'art* történik, hanem mindig valamilyen, tudományos szempontból értékelhető és értékes felvetés nyomán kerül bővítésre a lista.¹⁶ A *leges sumptuariae* körébe sorolt törvények kapcsán abban a tekintetben jobbára egyetértés van, hogy az asztali, temetési luxust, a ruházkodást és ékszerviselést, esküvők és temetések luxusát, valamint a játékok luxusát korlátozó rendelkezések a *leges sumptuariae* tartoznak ide; azt is lehetne mondani, hogy a mértékadó irodalmi álláspont szerint ezek képezik a *leges sumptuariae* központi témáit.¹⁷ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a kortárs irodalomban létezik olyan megközelítés

¹⁵ Vö. ROTONDI i. m. 98–99.; BOXMAN i. m. 10 skk.; Heinrich DERNBURG: *Geschichte der römischen Luxus-Gesetzgebung. Veröffentlichungen des Wissenschaftlichen Vereins in Zürich. Manuskript*, 1. Jahrgang, 1. Band, (1856) 261–276. Ez utóbbi munka címét egyébként Rotondi rosszul idézi.

¹⁶ Ennek jó példája lehet Baltrusch kiváló munkája, aki egyes öröklési és ajándékozással összefüggő szabályozásokat is a *leges sumptuariae* körében vizsgál. Vö. BALTRUSCH i. m. 41., valamint 63–69. és 70–77.

¹⁷ Vö. FRANZ WIEACKER: *Vom römischen Recht. Zehn Versuche*. Stuttgart, Koehler, 1961. 2. kiad. 62.; BALTRUSCH i. m. 41. Megjegyzendő, hogy Wieacker nem csoportosítja az egyes törvényeket akként, mint azt Baltrusch teszi, és a Wieacker által felsoroltak is inkább törvényhozási témáknak tekinthetők, semmint egy konkrét osztályozás alapjainak.

is, amely ezen a rendszeren egyszerűsít, és két csoportba sorolja ezeket a törvényeket: egyfelől vannak, amelyek a ruházkodással kapcsolatos fényűzést igyekeznek visszaszorítani, míg mások az asztali luxust korlátozzák.¹⁸

A fentiek alapján ténylegesen kérdéses, hogy az olyan köztársaság korabeli szabályok, mint a *lex Voconia* és a *lex Furia testamentaria*, amelyek tartalmukat tekintve elsősorban öröklési jogi szabályok voltak, valamint a *lex Cincia*, amely az ajándékozás egyes szabályairól szólt, vajon tekinthetők-e a fényűzést korlátozó törvényeknek.¹⁹ Már első tekintetre kétségtelen ugyan, hogy ezeknek a törvényeknek is lehettek olyan hatásaik a mindennapi életben, amelyek által végső soron a túlzó luxus korlátozása is megvalósult. Ténykérdés, hogy a most felsorolt törvények, illetve a hagyományosan *leges sumptuariae*-nek tekintett szabályok között jelentős a tartalmi különbség. Ezen a gondolati vonalon elindulva külön kérdésként merülhet fel, hogy vajon a rabszolgafelszabadítást korlátozó törvények tekinthetők-e bizonyos mértékig szintén olyanak, amelyek a fényűzést szorítanák vissza?

Mint azt már korábban is említettük, egy másik szabályozási kör, ahol a fényűzési törvénynek minősítés kérdéses, a magistratusi játékok, illetve a *munera gladiatoria* köre. Azt is jeleztük, hogy a szekundér irodalom említi ugyan ezeket a szabályokat, azonban ezt kritikusan teszi. Kiindulópontként az a meglátás szolgálhat, hogy a hagyományos értelemben vett *leges sumptuariae* a *nobilitas* tagjaira magánember mivoltukban rótt kötelezettséget. Ehhez képest a *ludi publici*, illetve a *munera gladiatoria* szabályozásának fókuszpontjában a konkrét köztisztviséget viselő polgár állt. Tehát ez utóbbi körben a kötelezés az *aedilis*, illetve a *praetor* tiszttségének szólt, illetőleg arra vonatkozott, ekként végső soron az állami pazarlást igyekeztek keretek közé szorítani. Ezzel szemben a hagyományos értelemben vett fényűzési korlátozások szabályozási célja a polgárok közötti vagyoni különbségek külső, tehát a *familián* kívül állók számára is érzékelhető kinyilvánításának visszaszorítása volt.²⁰ A magunk részéről nagyon határozottan úgy véljük, hogy amennyiben tulajdoni korlátot látunk a fényűzés korlátozásában, akkor ezeket, az állami tisztviselőket, tehát végtére az államot korlátozó szabályokat nem soroljuk a hagyományos értelemben vett *leges sumptuariae* körébe, elismerve ugyanakkor, hogy a szabályozás a fényűzés korlátozását eredményezi.

A Longo által felsorolt fényűzési törvények körében szerepel néhány olyan rendelkezés is, amelyek nem klasszikus értelemben vett *leges* voltak – ilyenek a *plebiscitum* formájában keletkezett *lex Metilia* és *lex Aufidia*, valamint a *rogationes Pompeia* és *Scribonia*. Emellett szerepel a felsorolásban két olyan *lex*, amely nem is fényűzési törvény, mivel éppen két valódi *lex sumptuaria* (a *lex Oppia* és a *lex Licinia*) eltörléséről szólnak – ezek a *lex Valeria Fundania* és a *lex Duronia*.²¹ Megjegyzendő ugyanak-

¹⁸ Ld. ARENA i. m. 464.

¹⁹ BALTRUSCH i. m. 41.

²⁰ Ehhez ld. még BALTRUSCH i. m. 106. Meglátásunk szerint a szabályozásban egyfajta „határkő” jellege lehet a Gellius által is bemutatott *lex Antiana* (vö. Gell. 2, 24, 3), hiszen ennek a szabályozásnak a magistratusi tisztiségre pályázók is kötelezettjei, jól érzékelhető tehát a magán- és a közszféra közötti átmenet.

²¹ Vö. LONGO i. m. 629–630.

kor, hogy a Baltrusch által a *leges sumptuariae* körébe utalni javasolt törvények, a *lex Voconia*, a *lex Cincia*, illetve a *lex Furia testamentaria* nem szerepelnek Longo listáján, ebből a szempontból tehát ő feltehetően szűkítő módon értelmezi a fényűzési törvények mibenlétét. Külön említést érdemel a XX. század egyik kiemelkedő jelentőségű tudósa, Franz Wieacker által képviselt nézet. Wieacker minden olyan törvényt vizsgálódása homlokterébe vont, amely igyekezett az erkölcs hanyatlásának elejét venni.²²

Ami a témakörrel foglalkozó másodlagos irodalmat tágabban illeti, megállapítható, hogy az ide sorolható szakmunkák vagy történeti, vagy jogi szempontból vizsgálják a kérdést. A másodlagos irodalomnak létezik egy olyan szegmentuma, amely pontos felsorolást ad a törvényekről, ám mindezen túl nem csupán jelentősebb, vagy mértékadó, de lényegileg semmilyen értékelés sem fűz a kompakt tartalmi ismertetőkhöz. A XVIII–XIX. század irodalma jobbra ilyen, bár a XX. században is találhatunk ilyen munkákat.²³

Ha a modern munkákat és a rendelkezésre álló primer forrásokat egybevetjük, akkor jól látszik, hogy a mai szerzők megközelítése lényegesen tágabb vizsgálódási kört ölel fel, mint amelyet az ókori szerzők, elsősorban Gellius és Macrobius kínálnak: ők azok, akik korábban már említett munkáikban teljes fejezeteket szentelnek a témának. A náluk szereplő kronologikus ismertető formai és tartalmi szempontból is nagyon alapos, de a vizsgált törvények egytől egyig az asztali luxus problémakörével foglalkoznak.²⁴

Általában igaz a másodlagos irodalom kapcsán, hogy inkább vagy történeti aspektusból közelítik a témát, vagy közjogi – alkotmánytörténeti szempontból: a magánjogi perspektíva – a kezdetben emlegetett tankönyvi hivatkozásokon túlmenően – nem jellemző a tematikus irodalomra.²⁵ Hasonlóképpen, a másodlagos irodalom jobbra az erkölcsi hanyatlás alaptételéből indul ki. Az ókor dekadenciájának felemlegetése kedvelt téma, így a pénzügyi, vagy kereskedelem-politikai megfontolások éppúgy háttérbe szorulnak, mint azoknak a társadalmi és politikai viszonyoknak az ismertetése, amelyek a Kr.e. II. század első felétől kezdve meghatározták a fejlődés irányát. Így lényegében egyet kell értenünk Baltrusch megállapításával, amely szerint mindeme felfogások tarthatatlanok²⁶ – azzal a kiegészítéssel, hogy jelentőségüket és érdemeiket ennek ellenére sem szabad lebecsülni, vagy figyelmen kívül hagyni.

²² Részletesen ld. WIEACKER i. m. 62–63. Megjegyzendő, hogy Wieacker nézetének volt már előfutára a XIX. században is: a kiváló lipcei professzor, Moritz Voigt a vonatkozó munkáiban Sulla valamennyi, erkölcsi szabályozást (is) tartalmazó rendelkezését fényűzést korlátozó törvénynek minősített. Részletesen ld. MORITZ VOIGT: Über die lex Cornelia sumtuaria. *Berichte über die Verhandlungen der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig*, Philologisch-historische Classe, 42. Band, (1890) 245 skk. és 255. Sulla fényűzést korlátozó törvényeiről az újabb irodalomban ld. WYETZNER i. m. 15–33. A magunk részéről nem osztjuk sem Voigt, sem Wieacker nézetét; felfogásunk szerint egy ilyen megközelítés parttalanná tenné a *leges sumptuariae* körének meghatározását.

²³ Vö. tipikusan pl. Longo szócikke, de nagyban-egészben hasonló Savio dolgozata is.

²⁴ Vö. SAVIO i. m. 175.; BALTRUSCH i. m. 41., aki Cicero, Suetonius és Tacitus vonatkozó szövegeit is olyanként minősíti, mint amelyek a *leges sumptuariae*-t mint *leges cibariae*-t említik. Arra is felhívja a figyelmet, hogy Livius nem használja sem a *leges sumptuariae*, sem a *cibariae* kifejezést, és nem is említi meg az asztali luxust korlátozó törvényeket a *lex Oppia* eltörléséről szóló tudósítása körében.

²⁵ A közjogi–alapjogi megközelítés kifejezetten jó példája mondjuk ARENA i. m. 463–489.

²⁶ Vö. BALTRUSCH i. m. 42–43.

3. A *leges sumptuariae* tartalmi áttekintése az elsődleges források alapján

Az irodalmi források részletesebb vizsgálatából kitűnik, hogy a rómaiak különösképpen élen jártak az egyes polgárok általi túlzó költségek szabályozásában, amely egyébként az ókori népeknél is általában megfigyelhető törekvés volt.

3.1. A fényűzés korlátozása az ősi jogban

Az ősi jog ide vonatkozó szabályozását görcső alá véve megállapítható, hogy elsődlegesen a temetési luxust, főként pedig a szertartások költségei körében felmerülő pazarló költsékezést igyekeztek visszaszorítani: a XII táblás törvényekben nem egy helyen találhatunk ilyen tárgyú rendelkezéseket.²⁷ Helytállónak tűnik Baltrusch következtetése, amely szerint a szabályozás ténye arra enged következtetni, hogy a megnövekedett temetési költségek komoly problémaként jelentkeztek már a korai társadalomban is, amely probléma azonban az idők folyamán fokozatosan háttérbe szorult.²⁸ Nem lehet figyelmen kívül hagyni ennek kapcsán Wissowa évszázados megállapítását, amely szerint az ősi római vallás markáns jellemzője a praktikus megközelítés volt, nevezetesen, hogy a rómaiak minden olyan dologhoz igyekeztek egy istenséget társítani, amely dologgal a mindennapok folyamán valamiféle teendőjük akadt, és igyekeztek ezekkel az istenségekkel – mint a mindennapi tevékenységek felett hatalommal bíró transzcendens entitásokkal – összhangban létezni.²⁹

A XII táblás törvények előtti időkből Plinius tudósítása szerint Numa Pompilius törvényei között maradt fenn egy rendelkezés, amely a máglya borral való locsolását tiltotta.³⁰ Ehhez a rendelkezéshez hasonló törvényi szabállyal találkozhatunk a XII táblás törvény tizedik tábláján is, amelynek rendelkezései a temetkezést szabályozzák, számos olyan előírást tartalmazva, amely a pazarlást igyekeznek korlátok közé szorítani.

A temetési luxus korlátozása körében egyfelől találunk intézkedéseket a temetési szertartás lefolytatásával kapcsolatos korlátozásokra; tipikusan ilyen a siratás tilalma, amelynek kapcsán Cicero kifejezetten a három fejkendő, a bíborruha és a tíz fuvolás eltörlését említi. A siratás kapcsán külön kiemelendő az a rendelkezés, amely tiltotta, hogy az asszonyok felkarcolják az arcukat, vagy jajveszékelnének a temetés során.³¹

²⁷ Vö. *leges XII tabularum* 10, 1–8. A példa kedvéért említhető olyan szakrális tartalmú szabály, amely a luxust korlátozta ugyan, mégsem függött össze a temetkezéssel. Ld. pl. Plin. N. H. 32, 10, 20: „*Numa constituit ut pisces, qui squamosi non essent, ni polluerent, parsimonia commentus, ut convivia publica et privata cenaque ad pulvinaria facilius comparerentur, ni qui ad polluctum emerent pretio minus parcerent eaque praemerarentur*”. Ehhez ld. még ZLINSZKY János: *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997. 48–49.

²⁸ Ld. BALTRUSCH i. m. 44.

²⁹ Vö. Georg WISSOWA: *Religion und Kultus der Römer*. Handbuch der klassischen Altertumswissenschaften 5, 4. München, C. H. Beck, 1902. 20. és 23.

³⁰ Vö. Plin. N. H. 14, 14, 88: *Numae regis Postumia lex est: vino rogum ne respargito*. Ehhez ld. még BALTRUSCH i. m. 44., aki jelzi a szöveggel kapcsolatos kritikai aggályait is.

³¹ Vö. *leges XII tab.* 10, 3 és 4 = Cic. de leg. 2, 23, 59: „*Extenuato igitur sumptu tribus reciniis et tunica purpurea et decem tibicinibus, tollit nimiam lamentationem: mulieres genas ne radunto neve lessum*”.

Tiltott volt még a mirhát tartalmazó italoknak a holttestbe töltése is.³² Cicero többször és több helyen rámutat arra, hogy a XII táblás törvény rendelkezéseit a soloni törvényekből vették át, méghozzá szinte szó szerint.³³

Hasonlóan, a temetési szertartással összefüggő az a szabály, amely rendelkezést tartalmaz a halotti máglya előkészítésével kapcsolatban, valamint megtiltja a városban történő halottégetést, illetőleg a halott ember csontjainak temetés céljából való összegyűjtését, ide nem számítva a háborúban elesettek, és az idegenben meghaltak esetét.³⁴

További szabály a temetési luxus korlátozása kapcsán az aranytárgyak holttesttel együtt történő eltemetésére irányuló tilalom, amihez kötődően egy kivétel is olvasható a törvényben.³⁵

Kérdés lehet a fentebb röviden bemutatott rendelkezések kapcsán, hogy milyen célból került ilyen részletesen szabályozásra a temetéssel kapcsolatos kiadások megszorítása. Amint arra Baltrusch helyesen rámutat, a törvény a római társadalom egészére kiterjedő hatályú volt, mégis ezek a rendelkezések elsősorban a felsőbb körök túlzó luxusát igyekezett visszafogni.³⁶ Minden bizonnyal alapos a feltevés, hogy bizonyos jellegű és mértékű társadalmi egyenlőtlenségek már a korai római társadalomban is megvoltak. Oka lehet ennek jellemzően, de nem kizárólagosan a társadalom tagjai-

funeris ergo habento.” Vö. BALTRUSCH i. m. 46.

³² Vö. Fest. F. 158: *Murrata potione usos antiquos indicio est, quod [...] XII tabulis cavetur, ne mortuo indatur*. A másodlagos irodalomból ld. BALTRUSCH i. m. 45. Ehhez és a többi, további rendelkezéshez ld. még Cic. de leg. 2, 23, 60: *Cetera item funebria quibus luctus augetur, XII sustulerunt. „Homini”, inquit, „mortuo ne ossa legito, quo post funus faciat”. Excipit bellicam peregrinamque mortem. Haec praeterea sunt in legibus: de unctura quae servilis dicitur, unctura tollitur omnisque circumpotatio. Quae et recte tolluntur, neque tollerentur nisi fuissent. „Ne sumptuosa respersio, ne longae coronae, ne acerrae” praetereantur. Illa iam significatio est, laudis ornamenta ad mortuos pertinere, quod coronam virtute partam et ei qui peperisset et eius parenti sine fraude esse lex impositam iubet. Credoque, quod erat factitatum ut uni plura funera fierent lectique plures sternerentur, id quoque ne fieret lege sanctum est. Qua in lege quom esset „neve aurum addito”, videtote quam humane excipiat altera lex: „At cui auro dentes iuncti escunt, ast im cum illo sepeliet urtve, se fraude esto”. Et simul illud videtote, aliud habitum esse sepelire et urere.*

³³ Ezzel egyezően ld. még Cic. de leg. 2, 25, 64: *„[...] sumptuosa fieri funera et lamentabilia coepissent, Solonis lege sublata sunt, quam legem eisdem prope verbis nostri decemviri in decimam tabulam coniecerunt. Nam de tribus reciniis et pleraque illa Solonis sunt. De lamentis vero expressa verbis sunt: „Mulieres genas ne radunto neve lessum funeris ergo habento.”*

³⁴ Vö. leges XII tab. 10, 1; 10, 2 és 10, 5a – 5b. Ehhez ld. még Cic. de leg. 2, 23, 58: *Pauca sane, Tite, et, ut arbitror, non ignota vobis. Sed ea non tam ad religionem spectant quam ad ius sepulcrorum. „Hominem mortuum” inquit lex in XII, „in urbe ne sepelito neve urito”. Credo vel propter ignis periculum. Quod autem addit „neve urito”, indicat non qui uratur sepeliri, sed qui humetur. Emellett még Cic. de leg. 2, 23, 59: *Iam cetera in XII minuendi sumptus lamentationisque funeris, translata sunt de Solonis fere legibus. „Hoc plus”, inquit, „ne facito”. „Rogum ascea ne polito”. Egyezően ld. BALTRUSCH i. m. 45. Megjegyzendő, hogy a városon belüli halottégetés tilalma inkább tűnik ésszerű rendészeti korlátozásnak, semmint a fényűzés visszaszorításának. Az itt idézett Cicero szöveg is ezt támasztja alá, amikor az auctor utal rá, hogy a rendelkezés rációja minden bizonnyal a tűzveszély megakadályozása volt (vö. „Credo vel propter ignis periculum”).**

³⁵ Vö. leges XII tab. 10, 7 – 8. Ld. még BALTRUSCH i. m. 47.

³⁶ Vö. BALTRUSCH i. m. 47–48.

nak különböző népelemekből való származása.³⁷ A társadalmi egyenlőtlenségek, és az ebből eredő feszültségek bizonyítékként leginkább mindazon köztársaságkori törvényeket lehet érdemes felhozni, amelyek például a patriciusok és a plebejusok közötti szegregációt, társadalmi és politikai értelemben vett egyenlőtlenségeket célozták felszámolni. Ekként feltehető, hogy az ősi jog ilyen tárgyú rendelkezései a társadalmi béke fenntartását voltak hivatva szolgálni, amelyre – a polgárokon túlmenően – a fiatal, még formálódó római államnak is különösen nagy szüksége volt.

3.2 Leges sumptuariae a köztársaság korában

A hagyományos értelemben vett *leges sumptuariae* a köztársaság korának utolsó időszakához kötődnek: ekkorra a hódítások nyomán olyan mértékben nőtt meg a kényelem, és luxus iránti igény, hogy a társadalom önszabályozásának leképeződéseként időről időre szükségessé vált fényűzést korlátozó törvényeket hozni, az említett igényeket féken tartandó.³⁸ Ezek azonban feltehetően vagy eleve nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, vagy idővel koptak ki a gyakorlatból, így egy ponton ténylegesen is eltörölték őket. A *leges sumptuariae* áttekintése előtt érdemes lehet néhány szót szentelni annak, hogy a kérdéssel tematikusan foglalkozó két forrás szerzője, Gellius és Macrobius, miként foglalnak állást a fényűzés törvényi korlátozásának háttérével és elvi alapjaival kapcsolatban. Gellius – mint azt már említettük – a „Noctaes Atticae” című munkájában foglalkozik a fényűzést korlátozó törvények tartalmával. Az áttekintés mintegy előszavaként elvi érveléssel hangsúlyozza, hogy a takarékoság és a szerénység lényegében ősi római erénynek számítottak.

Gell. 2, 24, 1

Parsimonia apud veteres Romanos et victus atque cenarum tenuitas non domestica solum observatione ac disciplina, sed publica quoque animadversione legumque complurium sanctionibus custodita est.

A szöveg szerint a takarékoságot (*parsimonia*), valamint a szerénységet (*tenuitas*) mind az étkezések (*cena*), mind az életmód (*victus*)³⁹ terén, a régi rómaiaknál nem csupán példamutatással és neveléssel (*domestica observatio ac disciplina*) biztosították, hanem éppígy az állam által kiszabott büntetéssel, és számos törvény rendelkezése által is. Kitérnek tehát a szövegből egyfelől a *parsimonia* és a *tenuitas* mint elérendő célok, mint a társadalmi lét, viselkedés kívánatos formái, másfelől pedig ezek gyakorlásának legfőbb, ám vélhetően nem kizárólagos terrénumai (*cena, victus*). A célok elérésének biztosítására szolgáló eszközök szintén párban jelennek meg a szövegben: *leges*, valamint *sanctiones*.

³⁷ Ehhez a hazai szakirodalomból leginkább ld. ZLINSZKY i. m. 34 skk., bőséges irodalommal, és tézisszerűen 203.

³⁸ Ld. DERNBURG i. m. 261.; SAVIO i. m. 174. és 194.; BALTRUSCH i. m. 40–41. és 43.

³⁹ Ehhez ld. FINÁLY s.v. 'victus'.

Gell. 20, 1, 22

Non enim profecto ignoras legum opportunitates et medelas pro temporum moribus et pro rerum publicarum generibus ac pro utilitatum praesentium rationibus proque vitiorum, quibus medendum est, fervoribus mutari atque flecti neque uno statu consistere, quin, ut facies caeli et maris, ita rerum atque fortunae tempestatibus varientur. [...] quid tam necessarium existimatum est propulsandae civium luxuriae quam lex Licinia et Fannia aliaeque item leges sumptuariae?

Az ilyen tartalmú szabályozás általános megalapozásaként szolgálhat Gelliusnál a Sextus Caecilius és Favorinus dialógusában is előforduló utalás a fényűzést korlátozó törvényekre. Amikor Caecilius rámutat, hogy vitapartnere is tisztában van azzal a ténnyel, hogy az állam, a szokások és a törvények sem változatlanok, így az ilyen változékony életviszonyokra adandó válaszok is igen sokfélék lehetnek, akkor Caecilius pontosan ekként próbálja alátámasztani a *leges sumptuariae* létrejöttét. Teszi ezt éppen úgy, ahogy az a *lex Oppia* eltörlését szorgalmazó tábor érvrendszerében is megjelent: a szokások és életviszonyok változása hasonló az ég vagy a tenger az évszakoktól és időjárástól függő változásához.

Macrob. Sat. 3, 17, 10

Nam leges sumptuariae a singulis ferebantur quae civitatis totius vitia corrigerent: ac nisi pessimis effusissimisque moribus viveretur, profecto opus ferundis legibus non fuisset. Vetus verbum est: Leges, inquit, bonae ex malis moribus procreantur.

Gellius mellett említésre tarthat számot Macrobius, a Kr.u. V. században élt nyelvész, aki *Saturnalia* című művében foglalkozik többek között a fényűzést korlátozó törvények témakörével. A törvények felsorolását követően megállapítja, hogy a *leges sumptuariae* az egész közösség hibáit, vagy éppen bűneit javítja ki, igazítja helyre (*civitatis totius vitia corrigerent*). Macrobius okfejtésének érdekessége, hogy ő inkább – ha úgy tetszik – normatív oldalról közelíti meg a fényűzés korlátozását, amikor a *lexet* és a *most* helyütt elválasztja egymástól: tanúsága szerint ugyanis a jó *lex* a rossz *mos*ból is eredhet. Magyarázata szerint, ha a *civitas* életének gerincét adó *mos* nem a legrosszabb és a leginkább pazarló, akkor bizonyosan nincs szükség a törvényalkotásra. Vagyis látható, hogy összességében ő is a Gelliusnál olvasottakhoz hasonló alapokra helyezi a *leges sumptuariae* kérdéskörét: a – jelen esetben – hibás, rossz szokás, hagyomány alapozza meg a törvényalkotás szükségességét a takarékoság és a szerénység általános római értékeinek megalósítása jegyében.

Eme általános megfontolásokat követően érdemes egy táblázatba szerkesztve áttekinteni a fényűzési törvényeket. A részletes tartalmi ismertetőt több más forrásban is meg lehet találni, és jelen írás célja nem pusztán a törvények tartalmának citálása, hanem ezt alapul véve mélyebb következtetések levonása.

A hagyományos leges sumptuarie		
Név, dátum	Tartalom	Forrás
Lex Metilia de fullonibus (Kr.e. 217)	A kelmefestőkre vonatkozóan tiltotta a tógák krétával való fehérítését.	Plin. N. H. 35. 62, 197
Lex Oppia (Kr.e. 215 / 213?)	Rendelkezési szerint tilos volt a nők számára fél uncianál több arany vagy a színes ruhá viselete; ugyanígy a városon belül a fogat használata egy meghatározott távolságon belül, nem számítva a nyilvános szertartások esetét. ¹	Liv. 34, 1 skk. Val. Max. 9, 1, 3
Lex Publicia [de cereis] (Kr.e. 209)	A <i>Saturnalia</i> alkalmával a patronus által a cliensnek adott ajándékok mértékét volt hivatva korlátozni. ²	Macrob. Sat. 1, 7, 33
Lex Orchia (Kr.e. 181)	Korlátozta az ünnepségekre maximálisan meghívható vendégek számát. ³	Macrob. Sat. 3, 17, 1–3

¹ Egyezően még BERGER s. v. „Lex Oppia”; BALTRUSCH i. m. 52–59. A *lex Oppia*ról a legfőbbet éppen az eltörlésről szóló *lex Valeria de abroganda legis Oppiae* elnevezésű, 20 évvel később kelt törvényből tudjuk. Ekkor került fel az a kérdés, hogy a szociális és gazdasági körülmények változásával nem lenne-e helyénvaló a törvényi szabályozás meghaladása. A *lex Oppia*val kapcsolatos vélemények két táborra alakult ki: az egyik, Cato vezette csoport amellett érvelt, hogy hiba lenne a törvény eltörlése, hiszen a szereténység (*pudor*) erényes eselekedet, amely éppúgy lehet a nők jellemvonása is, nem csak a férfiaké (vö. Liv. 34, 2, 7–10; Eliane Maria AGATI MADEIRA: La lex Oppia et la condition juridique de la femme dans la Rome républicaine. *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, LI, (2004) 93–96.; PÉTER Orsolya: „Feminae improbissimae.” A nők közszereplésének és nyilvánosság előtti fellépésének megítélése a klasszikus római jog és irodalom forrásaiban. *Miskolci Jogi Szemle*, 2/2008, 82–83.). A Valerius vezette másik tábor a törvény meghaladása mellett tört lándzsát, elsősorban azt hangsúlyozva, hogy Rómán kívül léteznek szép számmal más helyek is, ahol a hölgyek szabadon ékesíthetik magukat (vö. Liv. 34, 7, 5–7). Ezen túlmenően maga Lucius Valerius mutatott rá arra, hogy a *lex Oppia* révén különbség keletkezett a férfiak és a nők között, mivel előbbieik számára továbbra is megengedett a bíbor viselese (*purpura vir utemur* – vö. Liv. 34, 7, 2; AGATI MADEIRA i. m. 97.). A további érvek közül kiemelendő, hogy Cato a törvény védelmében legfőképpen az *exemplum maiorum* hivatkozott mint éppen annak legfőbb indokára, hogy a régiek miért is nem hoztak hasonló tartalmú törvényt korábban, minthogy akkor éppen az, hogy ez az emberek, a közösség jóletének garanciájaként szolgál, vagyis a *res publica* javára válik. Cato érvei ellenében Valerius sokkal inkább arra helyezte a hangsúlyt, hogy kétféle törvény különböztethető meg: egyfelől léteznek azok a törvények, amelyeket állandó, folytonos és változatlan hasznosságuk miatt örök időkre hoztak; ezek közül egyet sem szabad eltörlni (*perpetuae utilitatis causa in aeternum latae sunt, nullam abrogari debere fateor* – vö. Liv. 34, 6, 4). Másfelől pedig adottak bizonyos törvények, amelyek meghatározott helyzetben váltak szükségessé; ezek a körülményeknek megfelelően változhatnak (*temporibus ipsis mutabiles esse* – vö. Liv. 34, 6, 5). Ekként – konklúziója szerint – a békében hozott törvényeket a háború, a háborúban hozottakat pedig a béke törli el (*quae in pace latae sunt, plerumque bellum abrogat; quae in bello, pax* – vö. Liv. 34, 6, 6). Valerius ezt a helyzetet a hajózáshoz hasonlítja, mondván a hajókat is másként kell irányítani kedvező, illetve másként kedvezőtlen időjárás esetén. Végül következtetése az, hogy a kétféle törvény között természetük szerint lehet különbséget tenni (*haec cum ita natura distincta sint* – vö. Liv. 34, 6, 7). Látható tehát, hogy az említett *lex Valeria* nem fényűzést korlátozó törvény, hiszen éppen egy *lex sumptuaria* eltörléséről szól, mégis a javaslat vitája során felmerült érvek és ellenérvek egyfelől fontos forrásként szolgálnak a *lex Oppia* tartalmának megismeréséhez, másfelől pedig jelentős adatleket jelentenek a rómaiak törvényt és a törvényhozás tartalmi kérdéseivel összefüggő felfogásához. Vö. BERGER s. v. „Lex Publicia”; BALTRUSCH i. m. 61–63.

Lex Fannia (K.r.e. 161)	Az ünnepségekre fordítható pénzüsszeget maximalta: 100 asnál többet nem lehet költeni a törvényben felsorolt rendezvényekre. ⁴ A törvényben felsorolt havi 10 további napon legfeljebb 30 ast lehetett költeni; minden más napon az ünnepségek költsége nem haladhatja meg a 10 ast. Csak egyetlen olyan tyúkot lehetett felszolgálni, amelyet nem kifejezetten hízóállatok tartottak. ⁵	Gell. 2, 24, 3-6 Plin. N. H. 10, 71, 139
Lex Didia (K.r.e. 143)	Kiterjesztette a <i>lex Fannia</i> szabályait Itália egészére, büntetéssel súlyította nem csak azokat, akik a törvényben meghatározott összeget meghaladó mértékben költöttek ünnepségekre, hanem azokat is, akik az ilyen rendezvényeken részt vettek. ⁶ A büntetés mibentétéről nem rendelkezünk ismeretekkel.	Macrob. Sat. 3, 17, 6
Lex Aemilia (K.r.e. 115)	Nem mennyiségi korlátozást határoz meg, hanem a lakomák elkészítése során felhasználható ételféleségeket szabályozza. ⁷	Plin. N. H. 10, 71, 139 Gell. 2, 24, 12
Lex Licinia (K.r.e. 103)	Jobbára megegyezett a <i>lex Fannia</i> val; meghozatalának elsődleges célja az volt, hogy mintegy felfrissítse az addigra már csaknem feledésbe ment <i>lex Fannia</i> t. ⁸ Eskütvői ünnepségek alkalmával 200 as költését tette lehetővé, más napokra tekintettel pedig a <i>lex Fannia</i> val egyező szabályokat tartalmazott. Szabályozta, hogy hétköznapokon három fontnál több nyers és egy fontnál több sózott hús nem volt felszolgálható.	Gell. 2, 24, 7
Lex Cornelia (K.r.e. 81)	Szabályozta az ünnepségek költségeit: <i>Calendae, Idus</i> és <i>Nona</i> idején megrendezett ünnepségekre, valamint egyes további alkalmakból ült ünnepségekre legfeljebb 300 <i>sestertius</i> volt fordítható, egyéb napokon 30 <i>sestertius</i> . Korlátozta a túlzó temetési luxust, meghatározta, hogy legfeljebb milyen összeget lehet emlékművekre költeni. ⁹	Gell. 2, 24, 11 Cic. Ad Att. 12, 35-36 Plut. Sull. 35, 2-3

3 BERGER s. v. „Lex Orchia”; BALTRUSCH i. m. 77–81.

4 Gellius a maga tudóságában külön kiemeli, hogy ez az oka annak, hogy Lucilius *centussianus*nak nevezte ezt a törvényt.

5 BERGER s. v. „Lex Fannia”; BALTRUSCH i. m. 81–85.

6 BERGER s. v. „Lex Didia sumptuaria”; BALTRUSCH i. m. 85–86.

7 Vö. BERGER s. v. „Lex Aemilia sumptuaria”, ahol a szerző külön is kiemeli a forrásokból a „*genus et modus ciborum*” fordulatot, az egyik leginkább drasztikus törvénynek nevezve a *lex Aemiliát*. Ld. még BALTRUSCH i. m. 86–88.

8 Ld. Berger s. v. „Lex Licinia sumptuaria”, ahol nem csak a *lex Fannia*ra, hanem a korábbi fényűzési törvényekre történik hivatkozás. Ld. még BALTRUSCH i. m. 88–93.

9 Ebben a tekintetben ki kell emelni Plutarchos maliciózus tudósítását, amely szerint Sulla a felesége, Metalla halálakor puszián babonából tartotta be a törvényi rendelkezéseket, más tekintetben viszont nem volt bőkezű a költségek fedezése kapcsán. Ld. még BERGER s. v. „Lex Cornelia sumptuaria”; BALTRUSCH i. m. 93–96. Arangio-Ruiz egy helyen megerősíti ennek a törvénynek a tartalmát; vö. Vincenzo ARANGIO-RUIZ: *Storia del diritto romano*. Napoli, Jovene, 1985. 7. kiad. 198.

Lex Antia (?)	Korlátozta az ünnepségek költségeit, elrendelte, hogy egyetlen magistratus, illetve magistratus-jelölt sem ékezhethet házon kívül, leszámítva bizonyos személyek házáét. ¹⁰	Gell. 2, 24, 13
Lex Iulia sumptuaria Caesaris	Megtiltotta a gyaloghíntő használatát, a bíborruha és gyöngyös ékszer viselését, felmentést ez alól egyes embereknek adott csupan, azoknak is csak akkor, ha bizonyos életkort elérték, és ekkor is csak bizonyos napokra. Igen szigorúan tiltotta a fényűző étkezést, az élelmiszerpiacon örököt állított, akik a tilalmas árakat elkobozták és elébe vitték; olykor katonákat is kirendelt, s ha a rendőrök figyelmét valami elkerülte volna, azok még az asztalról is elvitték a feltálat ételet. ¹¹	Dion Cass. 43, 25, 2 Suet. Iul. 43 Cic. ad Att. 13, 7
Lex Iulia sumptuaria Augustana	200 <i>sestercius</i> -ban maximalta a <i>dies profesti</i> idején tartott ünnepségek költségeit, amíg a <i>Calendae, Idus</i> és <i>Nonae</i> idején megrendezett ünnepségekre, valamint egyes további alkalmakból ült ünnepekre legfeljebb 300 <i>sestercius</i> volt fordítható. A mennyegzők költségei legfeljebb 1000 <i>sestercius</i> -ra rúghattak. ¹²	Sueton. Octav. 34 Gell. 2, 24, 14
Egyéb, a fényűzést korlátozó rendelkezések		
Tiberius császár	Csökkentette a színházi előadások és kardviadalok kiadásait (meghatározta a színészek fizetését, korlátozta a bajvívópárok számát). Korlátozta a háztartások fényűző gazdálkodását (selyem viselete férfiak számára, aranyedények használata), évente mérsékelte az élelmiszerek piaci árát. Az aedilisek köteleességévé tette a vendégfogadók és kocsmák forgalmát korlátozását (pl. még péksüteményt se árulhattak).	Suet. Tib. 34 Tac. Ann. 2, 33 Dion Cass. 57,15
Neto császár	Ingyenes teljes étkeztetések helyett csak élelmiszeradagok kiosztását engedélyezte. Elrendelte, hogy a kocsmákban csak főzeléket árussítsanak.	Suet. Ner. 16

¹⁰ Ezt a törvényt azonban szinte egyáltalán nem tartották be, és úgy hírlik, hogy innenől kezdve Antius soha többé nem ékezett vendégségben, nehogy saját törvényének kudarcát kelljen tapasztalnia. Ld. még BERGER s. v. „Lex Antia sumptuaria”; különösen a datálás kérdéséhez még BALTRUSCH i. m. 96–98.

¹¹ Vö. BERGER s. h. v.; BALTRUSCH i. m. 99–100. Ezzel tartalmi tekintetben is egyezően ld. Gaetano SCHERILLO – Aldo DELL’ORO: *Manuale di storia del diritto romano*. Milano, Cisalpino-Goliardica, 1987. Ristampa. 293.

¹² Ld. még BALTRUSCH i. m. 100–101. Ismeretes továbbá szintén Augustus, vagy Tiberius egy edictuma, amelyben a császár a különféle ünnepségek költségeit 300 és 2000 *sestercius* közötti összegben határozta meg. Látható, hogy a korábbi 1000 *sestercius*-os maximumhoz képest duplájára nőtt a felső határ értéke, amellyel feltehetően a törvény nagyobb arányú betartását igyekeztek elősegíteni. Ld. még BERGER s. h. v. A feltehetően K.r.u. 18-ra tehető törvényhez ld. még ROTONDI i. m. 99.; ARANGIO-RUIZ i. m. 236.

3.3 Megjegyzések az áttekintéshez

Elsőként említést érdemel a lista élén szereplő *lex Metilia de fullonibus*, amikor a szekundér irodalomban ennek a törvénynek a *lex sumptuariaként* való minősítése kérdéses.⁴⁰ Kétségtelen, hogy a témával foglalkozó, mértékadónak mondott szerzők, így különösen Rotondi, Longo, de még Baltrusch is fényűzést korlátozó törvényként említi ezt, ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni Wallinga érvelését, aki határozottan rámutat arra, hogy a *lex Metiliát* inkább csak a modern szerzők szemüvegén át szemlélve tekinthetjük *lex sumptuariának*.⁴¹ Arra is rámutat, hogy ezt a lényegében anakronisztikus szemléletet olyan neves szerzők is magukévá teszik, mint pl. Bleicken. Wallinga szerint a *lex Metilia* megítélése attól függ, hogy miként értékeljük Flaminius tevékenységét, akinek az említett törvény tető alá hozatalában komoly szerepe volt. A Flaminius tevékenységével és működésével összefüggő modern nézeteket Ludwig Lange munkásságára vezeti vissza.⁴² Lange egyfelől akként közelíti meg Flaminius tevékenységét, mint amelynek célja a *nobilitas* jobbá tétele volt. Ennek egyik lépéseként kerül említésre a *lex Metilia*, amely a ruházkodási luxust volt hivatva korlátok közé szorítani, méghozzá akként, hogy a tógák krétával való fehérítését tiltotta. Lange kiemeli, hogy más fényűzést korlátozó szabályokhoz képest ez a törvény nem a *nobilitas* tagjait szankcionálta, hanem a kelmefestők voltak ennek a szabályozásnak a címzettjei.⁴³ Ami Lange munkáját egyebekben illeti, a *leges sumptuariae* körébe tartozó törvényeket rendészeti szabályoknak tekinti, egy olyan időszak szabályait látva ezekben, amikor a *censura* és a magistratusi büntetőhatalom már nem voltak elégségesek. Ezek között Lange véleménye szerint a legelső, és datálás szempontjából is a legbiztosabb épp a kérdéses *lex Metilia* – a többi fényűzési törvényt sikertelenként aposztrofálja.⁴⁴

Hasonlóan megemlíthető az áttekintő táblázatban nem szereplő, viszont Rotondi és Longo listájában felsorolt *lex Aufidia de feris Africae*, amellyel kapcsolatban Baltrusch is utal rá, hogy ezt a törvényt valamilyen rejtélyes okból némelykor a *leges sumptuariae* körébe szokták sorolni, holott rendelkezéseiben éppen a fényűzési törvényekkel ellentétes.⁴⁵

⁴⁰ Ebben a tekintetben ld. H. T. WALLINGA: Official Roman Washing and Finishing Directions *Lex Metilia Fullonibus Dicta. Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, LXIV., (1996) 183–184.

⁴¹ Vö. WALLINGA i. m. uo.

⁴² LudWIG LANGE: *Römische Alterthümer*. Band 2. Berlin, Weidmann, 1897. 3 kiad.

⁴³ Vö. LANGE i. m. 161.; WALLINGA i. m. 184.

⁴⁴ LANGE i. m. 670.

⁴⁵ Vö. BALTRUSCH i. m. 115²⁵. Ezzel ellentétesen ld. SAVIO i. m. 183–184. A törvényhez ld. még Frank BERNSTEIN: *Ludi Publici. Untersuchungen zur Entstehung und Entwicklung der öffentlichen Spiele im republikanischen Rom*. [Historia Einzelschriften 119.] Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1998. 277. és 294. A magunk részéről éppen Baltrusch érvelése miatt tekintünk el ennek a törvénynek a *leges sumptuariae* körében történő említéséről.

4. Összefoglalás és kitekintés: a *leges sumptuariae* kérdéskörével összefüggő további kérdések

A fényűzést korlátozó törvények minden kétséget kizáróan olyan szegmentumai a római történelemnek, kultúrtörténetnek, retorikának és jogtörténetnek, amelyek méltán tartanak számot komolyabb vizsgálódásra. Kétségtelen, hogy ezek a szabályok egy olyan korszak termékei, amely korban komoly súllyal esett latba Róma alkotmányos fejlődése – ennek jó mutatói mindazok a törvények, amelyek például a patríciusok és a plebejusok közötti szociális különbségek kiegyenlítését célozták. Más kérdés, hogy a *leges sumptuariae* mennyiben illeszkednek ebbe a sorba. Hiszen ezek a törvények jobbra a polgárok, néhány esetben az állami tisztviselő-jelöltek, illetve a megválasztott tisztviselők általi fényűzést igyekeztek korlátok közé szorítani – újfent megjegyezzük: utóbbi körben a tisztviselők mint a közhatalom letéteményesei általi pazarlást megszorítva. Tárgyukra tekintettel a *leges sumptuariae* szabályozták a ruházkodás társadalmilag elvárt normáit, valamint limitálták az esküvők és temetések luxusát, illetőleg a lakomák költségeit. Mégis elgondolkodtató az a felvetés, amellyel Longo a *leges sumptuariae* témakörét bemutató szócikkét kezdi a *Novissimo Digesto Italiano* hasábjain. Azt állítja ugyanis, hogy az alkotmányos szempontból is jelentős szociális tartalmú jogalkotás körében különös jelentőséggel bírnak a fényűzést korlátozó törvények.⁴⁶ Elgondolkodtató, hogy vajon tényleg megállja-e a helyét a fenti állítás, illetőleg, hogy Rómában egyáltalán létezett-e ilyen jellegű jogalkotás, volt-e ilyen jogalkotási cél?

Részben ezzel is összefügghet egy másik aspektus, amely a pusztán történeti-tartalmi bemutatáson túlmenően alappal vizsgálható ebben a vonatkozásban. Ez az aspektus aposztrofálható a szabadságjogok korlátozásának kérdéseként. Érdekes megfigyelés a másodlagos irodalomban, hogy a ruházkodási fényűzés korlátok közé szorításának törvényi szabályai jellemzően háborús időkhöz kötődnek, míg a többi törvény *par excellence* a polgárok szabadságát korlátozza, minthogy a magánemberek magánviszonyaiba avatkozik bele azáltal, hogy előírásokat fogalmaz meg a lakomákkal kapcsolatban.⁴⁷ Ebben a vonatkozásban különösen az bír jelentőséggel, hogy a római *libertas* koncepciója mennyiben feleltethető meg a modern kor szabadságfelfogásának. Már első tekintetre is nyilvánvaló, hogy a *libertas* fogalmát a felvilágosodás utáni szabadságjogokkal azonosítani túlzóan leegyszerűsítő megközelítés.

Ami a *leges sumptuariae* római koncepcióját illeti, Gellius és Macrobius vonatkozó szövegei alapján megállapítható, hogy feltehetően a *parsimonia* és a *tenuitas* mint köztársaságkori erények, vagy alapértékek, illetőleg ezek megvalósítása, mindenkori érvényre juttatása állhatott a fényűzés törvényi korlátozásának gyakorlati háttérében. A *parsimonia* és *tenuitas* gyakorlati céljainak elméleti alapja pedig a *lex* és a *mos* kapcsolata, jelesül, hogy a rossz, helytelen tartalmú *mos* eredményezi a jó *lex* megszületését.

⁴⁶ Ld. LONGO i. m. 629.

⁴⁷ Vö. ARENA i. m. 464.